



Fatih Özatay¹

Makroekonomi Çalışmaları Program Danışmanı

İKİNCİ YÜZYILA GİRERKEN BÜYÜME PERFORMANSIMIZI NASIL GELİŞTİREBİLİRİZ?²

Türkiye'nin 1923'ten bu yana ortalama büyüme oranı yüzde 4,7 düzeyinde. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki veriler sorunlu olabilir; daha 'yeni' verileri aktarayım: 1950-2023 döneminde yüzde 4,9, 1980'den itibaren ise yine 4,7 düzeyinde. Kişi başına hesaplandığında ise 1927'den (nüfus sayımı bu yıl başlıyor) bu yana yüzde 2,6, 1950-2022 döneminde yüzde 2,9 ve 1980-2023 döneminde yüzde 3,1 oranında büyümüş Türkiye. Peki, bu büyüme zengin ülkelerle arasındaki kişi başına gelir düzeyi farkını kapatmış mı?

Yüksek gelirli ülkeler ile aramızdaki fark

Grafik 2'de, 1980-2023 döneminde Türkiye'nin kişi başına gelirin G7 ülkelerinin ortalama kişi başına gelirin oranının seyri yer alıyor. 1980'de G7 grubunun kişi başına gelirin yüzde 31,7'si kadar kişi başına gelirimiz varken, bu oran 2023'te yüzde 62'ye çıkmış. Ancak bir parantez açarak şu noktanın altını çizmek gerekiyor. Yeni GSYH verileri 2016'nın ikinci yarısında yayınlanmaya başladı. Uygulanan yöntemde kullanılan verilerin çoğu 2009 öncesine gitmiyor. Gitseydi, 1980-2008 arası söz konusu oran daha yüksek olacaktı. Farklı bir ifadeyle, kişi başına gelir düzeyimiz yüzde 31,7'den değil de belki yüzde 40'tan yüzde 62'ye çıkacaktı. Bu nedenle grafikte bir de eski GSYH'ye göre karşılaştırma yaptım. İki veri arasındaki fark önceden aynıyken, 2009 gibi ayrışmaya başlıyor.

Bu düzeltme de dikkate alınsa, kişi başına gelir düzeyimizde G7 grubununkine oranıyla belirgin bir yükseliş olduğu gerçeği değişmiyor. Bu bardağın dolu tarafı. Bardağın boş tarafı ise, 45

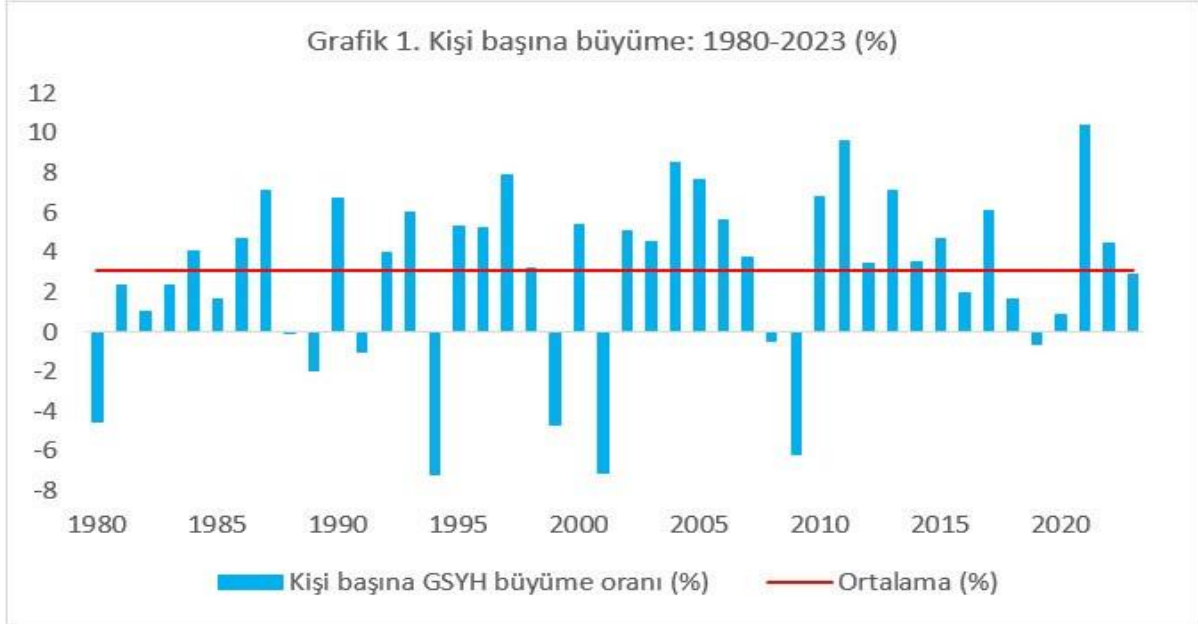
¹https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/89/Fatih+Ozatay_+Dr.

² [Bu değerlendirme notu 29 Ekim 2023 tarihinde Nasıl Bir Ekonomi Gazetesi'nde yayımlandı.](#)

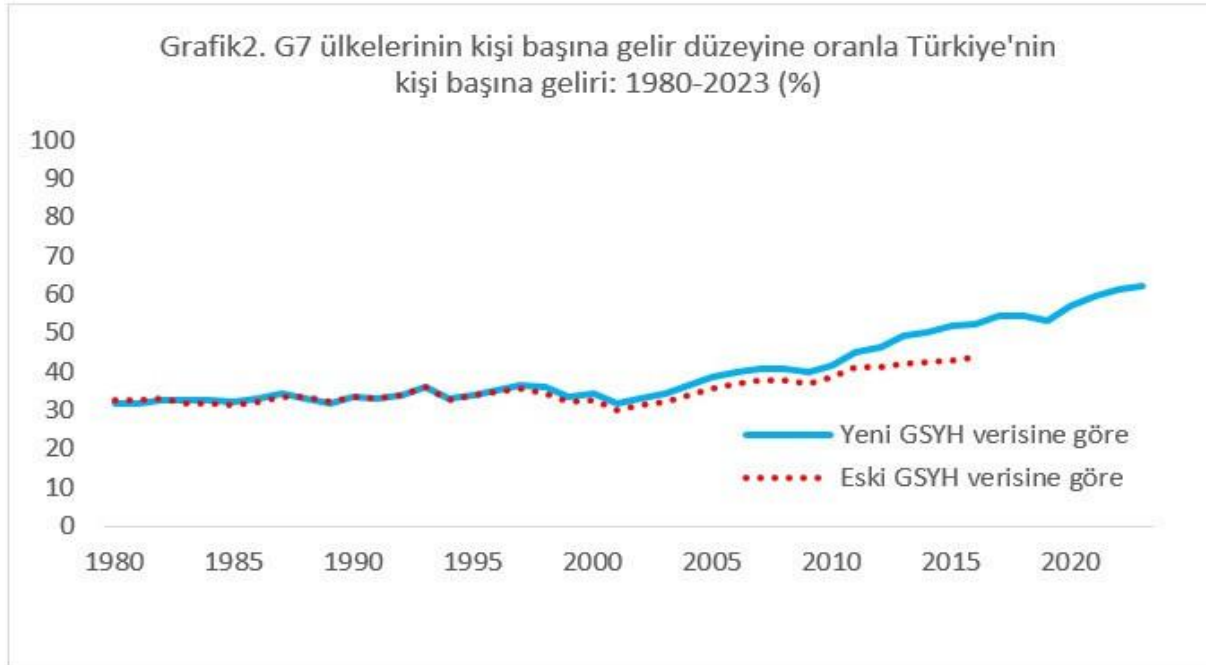
Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır

İKİNCİ YÜZYILA GİRERKEN BÜYÜME PERFORMANSIMIZI NASIL GELİŞTİREBİLİRİZ?

yıla yakın bir süre sonra hala zengin ülkelerle aramızda önemli bir gelir farklılığının olduğu gerçeği. Elbette, kişi başına gelir düzeyi bazı açılardan yetersiz bir karşılaştırma. Mesela, gelir adaletsizliğini dikkate almıyor; toplam GSYH nüfusa bölünüyor sonuçta. Oysa gelir eşit dağılmıyor nüfusa. Ayrıca, çevreyi mahvederek mi yaratıldı o gelir onu da dikkate almıyor. Bu sakıncalarına karşın, kişi başına gelir düzeyi ile mesela çocuk ölçüm oranları arasında kuvvetli negatif bir ilişki var. Ayrıca, uluslararası karşılaştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılıyor.



Kaynak: TÜİK



Kaynak: IMF WEO veri tabanı, Ekim 2023. Gelir (GSYH) satın alma gücü paritesi ile ölçülüyor.

Gelir farklılığının nedenleri

Bu durumda, iki soru hemen ön plana çıkıyor. Gelir farklılığının arkasındaki nedenler neler? Cumhuriyetin ikinci yüzyılında zengin ülkeler ligine terfi etmek ve o ligde kalıcı olmak için neler yapılabilir? Bu sorular, aynı zamanda (kişi başına) potansiyel büyüme oranımızın neden daha yüksek olmadığını ve nasıl yükseltilebileceğini soruyorlar. Dikkat: Herhangi bir dönemdeki büyüme oranımız değil söz konusu olan, potansiyelimizi artırmaktan söz ediyorum.

Basit bir çerçevede, tarihsel büyüme oranı, potansiyel büyüme oranı olarak alınabilir. Bu durumda, potansiyelimiz, yüzde 4,7 civarında bir büyümeye işaret ediyor. Kişi başına ele alındığında ise yüzde 3 civarına. Ancak, 2007'den sonra Türkiye'de verimliliğin artmadığını gösteren önemli çalışmalar mevcut. Bu durumda, Cumhuriyetin birinci yüzyılının son yıllarında potansiyel büyüme oranının daha düşük bir değer almış olması ihtimal dahilinde.

Bir ülkenin potansiyel büyüme oranını para ve maliye politikaları yoluyla artırmak mümkün değil. Bu politikaların disiplinli olması halinde, belirsizlikler azalır riskler düştüğü için planlama ufku genişliyor. Daha yatırım yapılabilir bir ortam yaratılıyor. Kırılganlıklar azalıyor. Bunlar potansiyel büyüme oranını artırmayı amaçlayan bir ekonomi programının olmazsa olmaz koşulları. Ama potansiyel büyüme oranını yükseltmek, yapısal değişikliklerle mümkün.

Araştırmalar, 'orta gelir grubunda' takılıp kalmak riskini belirgin biçimde azaltan iki temel unsura dikkat çekiyorlar. Türkiye de bu grupta. Bu iki temel unsur, eğitim düzeyinin ve yüksek teknoloji ürün ihracatının sanayi ürünleri ihracatı içindeki payının yüksekliği. Türkiye'nin yirmi beş yaş ve yukarısı nüfusunun eğitim gördüğü ortalama süre 2021 yılında 8,6 yıldır. 1980'lerin başlarında kişi başına gelir düzeyi bizden düşük olan ama artık yüksek gelirli bir ülke sayılan Kore için bu sürenin 12,5 yıl olduğunu belirteyim. Burada iyi bir haber var: Türkiye'de okula yeni başlayan bir çocuğun mevcut mevzuat çerçevesinde alması beklenen eğitim süresi 2021 yılı itibarıyla önemli ölçüde yükseldi: 18,5 yıla çıktı. Ancak açık ki süreye ilişkin veriler niceliği ölçüyorlar, niteliği değil. OECD'nin PISA test sonuçları, eğitimin niteliği açısından önemli sorunları olduğunu gösteriyor Türkiye'nin. Öğrencilerimiz ilk kırk ülke arasında değiller. Öte yandan, Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye'nin yüksek teknolojili sanayi ürünü ihracatının toplam sanayi ürünü ihracatı içindeki payı çok düşük: 2020'de yüzde 3,2.

Türkiye'nin, ikinci yüzyılda eğitimin kalitesini belirgin biçimde artırması gerekiyor. Nasıl yapılacağı başka bir uzmanlık alanı. Ancak 'siyasi tartışmalara' eğitim reformunu kurban etmemek adına, önceliği müfredata değil öğretmenlerin kalitesini yükseltmeye vermek gerekiyor. Hem eğitim fakültelerini daha kaliteli kılacak adımlar yeni öğretmen olacakların hem de yoğun eğitimlerle mevcut öğretmenlerin. Sorun sadece orta eğitimde değil. Yüksek eğitimde de önemli bir kalite problemi var. 'Gecekondu' doktora programlarını kapatıp, az sayıda üniversitede toplamakta yarar var doktora öğrencilerini. Daha önemlisi, yurtdışındaki kaliteli üniversitelere çok daha fazla doktora öğrencisi yollanmalı.

Yüksek teknolojili ürün ihracatının nasıl artırılacağı sanayi politikası alanına giriyor ve çok boyutlu. Bu yazı çerçevesinde birkaç noktanın altını çizmekle yetineceğim. Türkiye'nin hem yatırım temposunu artırması gerekiyor hem de yatırımlarını betona değil de seçilmiş alanlara yönlendirmesi. Ancak daha fazla yatırım yapmak açısından önemli kısıtlarımız var. Mesela,

yurtdışından borçlanmamız gerekiyor; dış borca bağımlı bir ülke Türkiye. Bu soruna biraz daha yakından bakayım.

Dış borca bağımlılık

Türkiye ekonomisinin temel özelliklerinden biri, genellikle büyüme oranının yüksek olduğu dönemlerde cari işlemler hesabı açığının da yüksek olması, küçüldüğü dönemlerde ise ya cari işlemler fazlası vermesi ya da cari işlemler açığının son derece azalması. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1990 yılından itibaren incelenince, ortalama büyüme oranımız yüzde 4,8 ve ortalama cari işlemler açığımız ise GSYH'nin yüzde 2,7'si düzeyinde.

Cari işlemler açığına farklı açılardan bakılabilir. Bir açı, dış ticareti belirleyen önemli bir unsur olması nedeniyle reel kur. Ancak, ikinci yüzyıla girerken, Türkiye ekonomisinin mevcut yapısında, reel kur artışları (liranın reel olarak değer kaybetmesi) kalıcı olamıyor. Çünkü üretimde aramalı ithalatı çok önemli ve dolayısıyla kur artışları maliyetler yoluyla enflasyonu belirleyen önemli unsurlardan biri. Başlangıçta yerli paranın reel olarak değer kaybetmesiyle ihracat açısından avantajlı bir hale gelen ekonomi, enflasyonun artmasıyla, bu avantajını önemli ölçüde yitirebiliyor. Üstelik enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kur artışlarının enflasyona etkisi yükseliyor. Kaldı ki, keskin kur artışlarının, ithal girdi kullanımının -yerli girdi ile ikame edemeden- azaltılmak zorunda kalınması yoluyla kısa dönemde üretimi azaltıcı etkisi var.

İkinci açı, milli gelir muhasebesinden yola çıkarak, cari işlemler açığının toplam yatırımlar ile toplam tasarruflar arasındaki farka eşit olduğunu dikkate alıyor. Türkiye'nin tasarruflarının GSYH'ye oranlarının dönem ortalamaları şöyle (%): 2000-2009: 22,7; 2010-2019: 24,7; 2020-2022: 28,5. Yükselen ekonomiler ve gelişmekte olan ülkeler grubu için ise, aynı dönemlerde bu oran sırasıyla 29,2, 32,3 ve 34,1 değerlerini alıyor. Arada önemli bir fark var. Türkiye'nin yatırım-GSYH oranı, yükselen ekonomiler ve gelişmekte olan ülkeler grubuna göre daha düşük olmasına karşın, tasarruf-yatırım oranından belirgin biçimde yüksek. Türkiye için yüzde olarak: 2000-2009: 24,6; 2010-2019: 28,6; 2020-2022: 32,5. Yükselen ekonomiler ve gelişmekte olan ülkeler grubu için ise, aynı dönemlerde bu oran sırasıyla 27, 32 ve 33,4.

Farklı bir ifadeyle, nicelik olarak yatırım performansı ortalama düzeyde olsa da kendi tasarruflarıyla yatırımlarını finanse edemiyor Türkiye. Doğan cari işlemler açığı ise net dış borcun artması anlamına geliyor. Kısacası, Türkiye ekonomisi dış borca, dolayısıyla da uluslararası finansal yatırımcıların Türkiye'ye ilişkin risk alma iştahlarındaki değişikliklere duyarlı bir ekonomi. Risk alma iştahındaki bir azalış, Türkiye'nin riskini, reel kuru ve enflasyonu yükseltiyor.

Verimlilik

Bu çerçevede, tasarruf oranının nasıl artırılacağı ve dış borcu yükselterek artırılan yatırımların nasıl daha verimli alanlara yönlendirilebileceği, üzerlerinde düşünülmesi gereken önemli noktalar olarak karşımıza çıkıyor. Kayıt dışı ekonominin küçültüldüğü ölçüde, vergi tabanının genişlemesi yoluyla vergi gelirlerini artırmak ve bu kaynağı, eğitim ve verimlilik sorunlarını

azaltıcı politikaların finansmanında kullanmak mümkün. Ancak, siyaseten zor bir iş olduğu da açık. Yine de bir yerden başlamak gerekiyor.

Bu durumda, dışarıdan borçlanılarak yapılan yatırımların hangi alanlara yönlendirileceği önem kazanıyor. Yönlendirme işinin, özellikle verimlilik boyutunda ele alınması gerekiyor. Mesela, nasıl oluyor da yoksulluk sınırının altındaki asgari ücretten şikâyet eden şirketler varken, yüksek teknoloji kullanan, üstelik kendi tasarımları ile ürün üretilip ihracat yapan şirketler de mevcut? Bu çerçevede, savunma sanayi örneğinin incelenmesi ve o sektörde önemli başarılarla yol açan devlet desteklerinin başka hangi sektörlerle ve nasıl yönlendirilebileceği üzerinde kafa yorulması gerekiyor.

Özellikle küçük ve orta ölçekli şirketlerdeki işgücünün kalitesini yükseltecek eğitim programlarının, üretim hatlarını ve iş akış şemalarını iyileştirici mühendislik yardımlarının ve daha yüksek teknoloji kullanmalarını sağlayıcı devlet desteklerinin nasıl tasarlanacağı ve finanse edileceği önemli. Bu çerçevede, bu desteklerden yararlanan şirketlerin yükümlülüklerinin de net bir biçimde belirlenmesi gerekiyor. Hangi performans kriterlerini sağlamalılar? Sadece daha çok ihracat, daha çok üretim ve istihdam değil aynı zamanda daha yüksek ücret yükümlülükleri de olmalı. Kısacası, genel bir teşvik uygulamasının çok ötesine geçen bir sanayi politikasına ihtiyaç var.

Kurumsal yapı

Bu yapısal değişiklikler laboratuvar ortamında yapılmayacak elbette; kurumsal yapı çok önemli. Kurumsal yapının ne denli önemli olduğunu Nobel ödüllü Douglas North ve Daron Acemoğlu ile arkadaşlarının çalışmalarından biliyoruz. Hangi kurumlar? Dani Rodrik'in bir çalışmasından (Tek Ekonomi, Çok Reçete, Efil Yayınevi, 2009) yararlanarak üst başlıklarını vermekle yetineyim.

Gruplara ayırmış kurumları. İlk grupta 'mülkiyet hakları' var. Ülkelerin istikrarlı bir şekilde büyüyebilmeleri için hem yasal çerçeve olarak hem de uygulamada mülkiyet haklarını en üst düzeyde gözetiyor olmaları gerektiğinin altını çiziyor. Nedeni açık: Çabanızın karşılığını almalısınız. Çabanız sonucunda elde ettiğiniz getiriler üzerinde söz hakkınız yoksa onları kontrol edemiyorsanız, neden sermaye biriktiresiniz, yenilik yapasınız?

İkinci grupta 'düzenleyici kurumlar' var. Mesela rekabete aykırı davranışları engelleyecek kurumlar oluşturmak gerekiyor. Ya da son küresel krizde gördüğümüz gibi finansal sektörün ileride herkesin başına bela olacak şekilde sorumsuzca risk almasını engelleyen bir kurumsal çerçeveye ihtiyaç var. Üçüncü grupta 'makroekonomik istikrara ilişkin kurumlar' geliyor. Para politikasını yürütmekle sorumlu olan merkez bankalarının yapıları nasıl olacak, nasıl çalışacaklar? Maliye politikası nasıl bir yapıda yürütülecek? Merkez bankası bağımsız olmadığında ne yaşandığını, TCMB'nin Eylül 2021'den Mayıs 2023 seçimlerine kadar olan dönemde yaptıkları ve vahim sonuçları yeteri kadar gösteriyor olmalı.

'Sosyal güvenlik kurumları' dördüncü grubu oluşturuyor. Piyasa ekonomisi geliştikçe geleneksel yapı değişiyor; aile içi dayanışma artık yeterli olmuyor. İşsizlik ve yoksulluktan doğan riskleri azaltıcı mekanizmalar tasarlamak gerekiyor. Mesela ne tür gelir transferi politikaları izlenecek? Beşinci grupta 'çatışma yöntemi kurumları' var: Adil bir hukuk sistemi,

yargının en üst kalitede olması ve hızlı çalışması, temsile dayalı siyasi kurumlar, bağımsız sendikalar, serbest seçimler. Özellikle bu grupta sıralanan her alt başlığın ne denli önemli olduğu son yıllarda yaşadıklarımızdan açık olmalı. En başta da hukuk sistemine ilişkin atılması zorunlu adımlar geliyor.

İklim değişikliği ve yeşil dönüşüm

İkinci yüzyılın ilk çeyreğinde iklim değişikliği ve bu çerçevede yeşil dönüşüm gündemimizin başköşesine oturmak zorunda. Yukarıda değinilen kurumsal dönüşümleri ve verimliliği artırmayı amaçlayan politikaları yeşil dönüşüm süreci ile birlikte düşünmek gerekiyor. Çok sayıda rapor yayınlandı yeşil dönüşüm için.

İklim değişikliğinin nasıl etkiler yaratacağı hakkında çok fazla belirsizlik olmasına karşın, kesin olan bir şey var. Hem büyük fiziksel riskler oluşacak hem de geçiş dönemine ilişkin riskler. Fiziksel riskten kasıt, su baskınları ve büyük yangınlar gibi riskler. Geçiş dönemi riskleri ise iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için düzensiz biçimde alınan önlemlerin oluşturacağı riskler. Dolayısıyla, zamanlamanın belirsiz olmasına karşın önlem alınması gereği hakkında bir şüphe yok.

Geçiş sürecinde bazı varlıklar değerlerini yitirecekler (bazı madenler, termik santraller gibi). Bu varlıklar teminat olarak gösterip kredi alınmışsa, krediyi veren kurum bu gelişmeden olumsuz etkilenecek. Düşük karbon salınımına geçiş için geliştirilen yeni teknolojiler mevcut teknoloji ile üretim yapan tesisleri derinden etkileyebilecek. Süreçte varlık fiyatlarında büyük dalgalanmalar yaşanabileceğinin de altını çiziyor bu raporlar.

Geçiş sürecinin önceden iyi planlanmaması ve dolayısıyla düzensiz bir şekilde gelişmesi durumunda bu risklerin katlanması bekleniyor. Ayrıca, ihracatımızın önemli bir kısmını yaptığımız ülkelerin bizden çok önce yeşil dönüşüm yolunda adımlar attıkları dikkate alınınca, karbon vergisi gibi uygulamaların, biz benzer önlemleri almadıkça aleyhimize çalışacağını unutmamak gerekiyor. Türkiye'nin bu süreci doğru yönetebilmek amacıyla şimdiden kolları sıvaması gerekiyor.

Cumhuriyetimizin yüzüncü yaşı kutlu olsun. Önümüzdeki yüzyıllarda hep barış içinde yaşasın güzel ülkemiz. Gelişmiş ülkeler arasında önde gelen ülkelerden olsun. Son derece demokratik ve dengeli bir gelir dağılımına sahip bir ülke konumuna gelsin...